

A MAGYAR INFINITÍVUSZI IGÉT VONZÓ PREDIKÁTUMOK TÍPUSAI

jelige: Altiora peto

TARTALOMJEGYZÉK

1. A dolgozat célja	3
2. Elméleti háttér	4
2.1. Théta modul	4
2.2. Az esetelmélet	6
2.3. Az alanyi idióma teszt	6
3. Predikátumtípusok	6
3.1. Kontroll szerkezetek	6
3.1.1. Az alanyi kontroll	7
3.1.2. A tárgyi kontroll	11
3.1.3. A datívuszi kontroll és a dativus cum infinitivo	13
3.1.4. Az ablatívuszi kontroll	16
3.1.5. Az általános értelmű PRO	16
3.2. Emelő szerkezet	17
3.3. Accusativus cum infinitivo	19
4. Melléknévi és főnévi predikátumok	21
5. Összefoglalás	23
Felhasznált szakirodalom	24

1. A dolgozat célja

Dolgozatomban azoknak a magyar predikátumoknak a típusait mutatom be, amelyek infinitívuszi mellékmondatot vonzanak. A szerkezetek típusait a generatív szintaxis hagyományából veszem át, azok jellemzői szerint osztom el a predikátumokat. Az elemzésnél a kormányzás-kötés elméletet (Chomsky 1981) veszem alapul, de más, frissebb elméleti keretű műveket is használok. A vizsgálatomban felsorolt típusok a kontroll szerkezet, ezen belül négy altípus, az alanyi, tárgyi, datívuszi és ablatívuszi kontroll, az emelő szerkezet és az accusativus cum infinitivo, azaz különleges esetadó szerkezet. Az utolsó típust sokan ECM néven említik (Exceptional Case Marking). A datívuszi kontroll mellett megjelenő birtokviszony jellel ellátott infinitívuszi ígét Tóth Ildikó (2000) és É. Kiss Katalin (2001, 2002) megoldásaiból kiindulva feltételezni fogok egy harmadik magyarázatot, a *dativus cum infinitot*, feltételezve, hogy vannak olyan predikátumok, amelyeknél nem kontroll szerkezet van, hanem szerkezeti estadásról van szó. A vizsgálat célja az, hogy megmagyarázzam az olyan látszólag hasonló mondatok közti különbségeket, mint a következők:

- (1) a. A diákok kezdtek késve érkezni az órákra.
b. A diákok szeretnek késve érkezni az órákra.
- (2) a. János elküldte a fiát focizni.
b. János engedte a fiát focizni.

Miben különböznek ezek a mondatok? (1a) azt fejezi ki hogy elkezdődött az a folyamat, hogy a diákok késve érkeznek az órákra. (1b) jelentése az, hogy a diákok szeretik, ha ők késve érkeznek az órákra. (2a) értelmezése: János elküldte a fiát, hogy az focizzon. (2b) úgy fogalmazható át, hogy János engedte, hogy a fia focizzon. Látszik, hogy más a főigék vonzatainak száma, és másképp rekonstruáljuk a beágyazott mondat alanyát.

Dolgozatom a következőképpen épül fel: a fontos fogalmak és az elemzéshez szükséges háttérelmélet bemutatása után az előbb érintett különbségeket fogom részletezni és magyarázni.

2. Elméleti háttér

Ebben az alfejezetben az elméleti háttérrel és a felhasznált eszközöket fogom leírni. Az elemzésnél figyelembe kell venni (i) az argumentumok számát, (ii) a kiosztott thematikus szerepeket. Ezeket a fogalmakat és a hozzájuk kapcsolódó eszközöket fogom bemutatni.

2.1. A théta modul

Az argumentumok a predikátum vonzatai, az esemény szereplői. Ezeket nem mindig kötelező kitölteni hangzó anyaggal, olykor rejtetten, hangzó alak nélkül vannak jelen. A predikátum minden argumentumának kioszt egy-egy thematikus szerepet is. Ezek lehetnek például: ágens, experiens, páciens, téma stb. Illusztrációként a következő mondatban jelölöm az aláhúzott argumentumok thematikus szerepét.

- (3) János betörte az ablakot egy kalapáccsal.
 ÁGENS PÁCIENS INSTRUMENTUM

Fontos figyelembe venni a théta-kritériumot, amely azt mondja ki, hogy a predikátumnak ki kell osztania az általa előírt thematikus szerepeket, és minden argumentum csak egy thematikus szerepet vehet fel. Ez az elv késztet minket arra, hogy bizonyos esetekben rejtett alanyokat feltételezzünk.

A rejtett alanyok egyik típusa a PRO. A PRO olyan eset és szám-személy nélküli névmás, mely egy előzménytől kaphatja a referenciáját. Ez azt jelenti, hogy a beágyazott tagmondatban megjelenő PRO-nak kell egy kontrolláló antecedens a főmondatban, tehát kell egy olyan főnévi kifejezés a főmondatban, amellyel a beágyazott mondat rejtett alanya koreferens, azaz ugyanarra az entitásra referálnak. Például:

- (4) János_i szeretne [_{CP} [_{IP} PRO_i focizni]]

Ebben a mondatban a PRO koindexálva van *Jánossal*, mert ugyanarra a személyre utal a *szeretne* főige experiense (a szereplő, aki átéli az eseményt), mint a *focizni* ige ágense (aki tudatos, aktív cselekvő). Minthogy időjeles mondatban az időjel nominatívuszi esetet oszt az alanynak, az eset nélküli PRO időjel nélküli igeneves mondatokban jelenik meg.

Ha egy alanyt kimozgatunk egy tagmondatból, a helyén egy nyomot találunk. Ezt *t*-vel jelöljük (az angol *trace* szó rövidítéseként), és koindexáljuk a mozgatott elemmel, csak úgy, mint a PRO-t. Ahol a nyomot jelöljük, ott van a kimozgatott elem eredeti, mélyszerkezeti helye, amellel a predikátum mellett, amely az ő tematikus szerepét kiosztotta. Ez a théta-pozíció. Egy frissebb elméletváltozat, a minimalista program szerint a mozgatott elemek nem nyomot hagynak, hanem másolatokat (Crystal: 116). Az egyszerűség kedvéért a dolgozatban nyomokat fogok használni. A hasonló mondatokat később részletesebben fogom elemezni.

- (5) a. Mari minden szombaton sütni szokott.
 b. Mari_i szokott [_{IP} t_i sütni minden szombaton]¹

Az (5b)-ben bemutatott mozgatással létrehozott lánc abban különbözik a (4) alatti kontrollszerkezettől, hogy itt a láncban nem két különböző elem tölti ki az alanyi pozíciókat, hanem csak egy elemnek egy hangzó formája, és egy nem hangzó másolata.

Lesz szó néhány predikátum esetében az általános értelmű PRO-ról is (PRO_{arb}), amely egy olyan névmási elem, amelynek a referenciája nem meghatározott, kivéve, hogy csak emberre utalhat.

- (6) a. Fontos mindig pontosnak lenni.
 b. fontos [_{IP} PRO_{arb} mindig pontosnak lenni]

A rejtett névmási alany egy másik típusa a *pro*. Ez abban különbözik PRO-tól, hogy nem anaforikus, hanem személyragból rekonstruálható, hogy mi a referenciája.

- (7) János azt mondta, hogy korábban kellett volna [*pro* hazamennie]
 (8) *pro*_i nekiláttam [*PRO*_i elolvasni a kötelezőket]

¹ Itt meg kell különböztetnünk a *szokott* ige két lehetséges értelmezését. Elemezhetjük úgy, ahogy (5b)-ben leírtam, és akkor összetett mondatról beszélünk. De ha Kenesei (2000) szerint ábrázoljuk a szerkezetet, akkor a *szokott* segédige, és egy egyszerű mondatról van szó, amelyben két ige van. Kenesei három segédigét állapít meg a magyar nyelvben, a *szokott*, *fog* és *talál* igéket. Kenesei így határozza meg a segédigéket: „Eszereint a segédigék olyan szó státuszú elemek, amelyeknek csak kategóriákban kifejezett vonzatszerkezetük van, de amelyeknek nincsen tematikus szerepet hozzárendelő képességük, azaz argumentumszerkezetük.” (Kenesei:193)

2.2. Az esetelmélet

A kormányzás-kötés elmélet esetelmélet modulja szerint minden hangzó kifejezésnek esetet kell kapnia. Ezt hívjuk esetszűrőnek. Eset nélküli NP csak PRO lehet. Az alany a nominatívuszi esetet csak időjeles (véges) igétől kaphatja meg. Tárgyesetet azonban időjel nélküli ige is ki tud osztani. Ennek a megszorításnak számos alkalommal lesz következménye az esetvezérelt NP-mozgatás (A-mozgatás).

2.3. Az alanyi idióma teszt

Fontos eszköz lesz a szerkezet megállapításánál az alanyi idióma teszt. Ennek az a lényege, hogy az alanyi idiómák összetett mondatok esetében csak akkor tartják meg az idiomatikus olvasatukat, ha minden összetevő egy tagmondatból származik. Ez alapján az a predikciónk, hogy ha a főmondatban emelő ige (9) vagy különleges esetadó ige – *accusativus cum infinitivo* (11a) *dativus cum infinitivo* (11b) – van, akkor megmarad az idiomatikus olvasat. A kontroll szerkezetek esetében (10)-nél csak a szó szerinti jelentést kaphatjuk.

- (9) a. A szög kezdett kibújni a zsákból.
- (10) *A szög elfelejtett kibújni a zsákból.
- (11) a. János engedte a szöget kibújni a zsákból.
b. Tilos a szögnek kibújni a zsákból.

3. Predikátumtípusok

Áttekintésemben a predikátumoknak négy csoportját – kontroll szerkezetek, emelő szerkezet, *accusativus cum infinitivo* és *dativus cum infinitivo* – vizsgálom meg példákon keresztül. A kontroll szerkezetet altípusai szerint is elemzem.

3.1. Kontroll szerkezetek

A kontroll szerkezet sajátossága, hogy mindkét tagmondatnak van külön alanya, a főmondati alany egy kiejtett (vagy az igei toldalékból rekonstruálható *pro*) nominatívuszi alany, a

beágyazott alany pedig egy rejtett PRO alany, mely koreferens a főmondat valamely elemével.

3.1.1. Az alanyi kontroll

Az alanyi kontroll esetében a főmondat predikátumának két argumentuma van: egy alany, és egy beágyazott tagmondat, amelyben az ige infinitívuszi alakban áll. A théta-kritérium miatt feltételezzük a beágyazott mondatban az alany jelenlétét, mert az infinitívuszi ige és a főmondati predikátum is kioszt thematikus szerepet. Tehát ha csak egy alany lenne, akkor annak kellene felvennie mind a két thematikus szerepet. A (12a) mondatban akkor *János* egyszerre lenne experiens és ágens. A beágyazott mondatnak és a főmondatnak az alanya ugyanarra az entitásra referál. Kiejtett alanyt csak a főmondatban találunk, a beágyazott mondatban PRO alany van, amelyet a főmondati alany kontrollál, ezért koreferensek lesznek. Ezt általában valamilyen indexszel jelöljük, én a dolgozatomban i alsóindexszel fogom jelölni. Nézzünk egy példát:

- (12) a. János félt elmenni a fogorvoshoz.
b. $János_i$ félt [CP [IP PRO_i elmenni a fogorvoshoz]]

Mi történik ebben a mondatban? A *félt* ige két argumentuma van, a nominatívuszi alany és a beágyazott infinitívuszi mellékmondat. Ahogy korábban már említettem, a *félt* és az *elmenni* ige is kioszt egy-egy thematikus szerepet. A *félt* igenek experiense, az *elmegy* ige pedig ágense van. Viszont mindkét szerepnek ugyanaz a személy a referense, *János*. A főmondati alany (*János*) nem veheti fel mindkét igtől a thematikus szerepet a théta-kritérium miatt, ezért kell ott lennie a PRO-nak a beágyazott tagmondat IP-jében.

Megvizsgálhatjuk a véges mondatrá alakítás lehetőségét is. Amikor egy infinitívuszi tagmondatot végessé alakítunk, az összes kötelező argumentumnak (tehát a beágyazott mondat alanyának is) meg kell jelennie:

- (13) János azt akarja, hogy ő elmenjen az előadásra.

Ez a mondat grammatikai jólformáltság szempontjából nem teljesen elfogadható, de nem is ez a lényeg, hanem az, hogy lássuk a kötelező argumentumokat. Így egyértelműen látszik, hogy a mellékmondatnak is van alanya, és ez az alany valóban koreferens a főmondatéval.

Az alanyi idióma tesztből is azt az eredményt kapjuk, hogy az alanyi kontroll esetén a beágyazott mondatnak saját külön alanya van. A (14)-es mondat esetében nincs idiomatikus olvasat, ami azt támasztja alá, hogy a főmondat alanya tényleg az idióma többi részétől különböző tagmondatban generálódik:

- (14) *A szög_i ki akar bújni a zsákból.
*A szög_i ki akar [_{CP} [_{IP} PRO_i bújni a zsákból]]

Ezt a mondatot tehát csak szó szerint tudnánk értelmezni, mivel a PRO alany referenciáját kontrolláló alany és az idióma többi része más-más tagmondatban található. A szó szerinti értelmezés ráadásul agrammatikus, hiszen az *akar* [+humán] alanyt kíván.

Az *akar* igének van egy olyan változata is, amikor nem infinitívuszi mellékmondat a vonzata, hanem véges mondat, de olyankor nem lesz alanyi kontroll semleges mondat esetén:

- (15) Azt akarom, hogy (te/pro) elmenj az előadásra.
(16) János_i azt akarja, hogy (pro)*_i elmenjen az előadásra.
(17) *Azt akarom, hogy (én/pro) elmenjek az előadásra.²

Kálmán *et al.* (1989) tanulmányában a következő alanyi kontrollal járó igéket találtam:

- (18) akar: János utazgatni akar.
János_i akar [PRO_i utazgatni] – itt azért kerül az *utazgatni* a főige elé, mert az akar hangsúlykerülő ige, ezért kerül a beágyazott ige a főige elé.
(19) beül: János beült olvasni a könyvtárba.

² Pintér (2011) tanulmánya szerint akkor lehet a magyar nyelvben obviáció, tehát az a jelenség, amikor a mellékmondati névmási alany és a főmondati alany referenciája kötelezően eltér, ha a kötőmódú bővítménynek van ragozatlan főnévi igeneves változata, ha a beágyazott mondat alanya felelős a beágyazott mondati eseményért és a beágyazott alany nem áll fókuszban és nem kapcsolódik hozzá klitikum. Itt most az első feltétel a legfontosabb, amely azért fontos, mert a kötőmódú mellékmondat lesz az, amely obviatív, és a főnévi igeneves változat az obviáció nélküli. Azért nem jólformált mondat tehát a (17)-es, és ezért nem lehet koreferens pro János-sal a (16)-os mondatban, mert az infinitívuszi mellékmondatos változatokkal lehet csak az ezekben a mondatokban szándékolt olvasatokat kifejezni.

- János_i beült [PRO_i olvasni a könyvtárba]
- (20) bátorkodik: János bátorkodott Marit hibáztatni.
János_i bátorkodott [PRO_i Marit hibáztatni]
- (21) bír: János nem bírta időben felkelni.
János_i nem bírta [PRO_i időben felkelni]
- (22) elfelejt: János elfelejtett leckét írni.
János_i elfelejtett [PRO_i leckét írni]
- (23) félt: János félt Marit megkérdezni.
János félt [PRO Marit megkérdezni]
- (24) gyűlöl: János gyűlöl rokonokat látogatni.
János gyűlöl [PRO rokonokat látogatni]
- (25) habozik: János habozott választ adni a kérdésre.
János habozott [PRO választ adni a kérdésre]
- (26) igyekszik: János igyekszik meglátogatni Marit.
János_i igyekszik [PRO_i meglátogatni Marit]
- (27) imád: János imád utazgatni.
János_i imád [PRO_i utazgatni]
- (28) iparkodik: János iparkodik rendszeren viselkedni.
János_i iparkodik [PRO_i rendszeren viselkedni]
- (29) jön: János jön focizni.
János_i jön [PRO_{i/(j)} focizni]
- (30) kényszerül: János veszekedni kényszerült Marival.
János_i kényszerült [PRO_i veszekedni Marival] – a *kényszerül* ige esetében ugyanaz a helyzet, mint az *akar* igénél.
- (31) készül: János készült meglátogatni Marit.
János_i készült [PRO_i meglátogatni Marit]
- (32) kíván: János nem kívánt beszélni a dologról.
János_i nem kívánt [PRO_i beszélni a dologról]
- (33) leül: János leült kávézni Marival.
János_i leült [PRO_{i/(j)} kávézni Marival_j]
- (34) megkísérel: János megkísérelte meglátogatni Marit.
János_i megkísérelte [PRO_i meglátogatni Marit]
- (35) megpróbál: János megpróbálta meglátogatni Marit.

- János_i megpróbálta [PRO_i meglátogatni Marit]
- (36) megtanul: János megtanult vezetni.
János_i megtanult [PRO_i vezetni]
- (37) megy: János megy meglátogatni Marit.
János_i megy [PRO_i meglátogatni Marit]
- (38) mer: János meg merte látogatni Marit.
János_i merte [PRO_i meglátogatni Marit] – a hangsúlykerülés miatt került az igeikötő a főige elé.
- (39) nekilát: János nekilátott megírni a leckét.
János_i nekilátott [PRO_i megírni a leckét]
- (40) óhajt: János véget óhajtott vetni a veszekedésnek.
János_i óhajtott [PRO_i véget vetni a veszekedésnek] – az igemódosító megint a hangsúlykerülés miatt kerül a főmondatba.
- (41) óvakodik: János óvakodott megkérdezni Marit.
János_i óvakodott [PRO_i megkérdezni Marit]
- (42) próbál: János próbálta meglátogatni Marit.
János_i próbálta [PRO_i meglátogatni Marit]
- (43) röstell: János röstellte meglátogatni Marit.
János_i röstellte [PRO_i meglátogatni Marit]
- (44) rühell: János rühellte meglátogatni Marit.
János_i rühellte [PRO_i meglátogatni Marit]
- (45) sajnál: János sajnálta kihagyni a bulit.
János_i sajnálta [PRO_i kihagyni a bulit]
- (46) siet: János sietett meglátogatni Marit.
János_i sietett [PRO_i meglátogatni Marit]
- (47) szégyell: János szégyellte megkérdezni Marit.
János_i szégyellte [PRO_i meglátogatni Marit]
- (48) szeret: János szereti meglátogatni Marit.
János_i szereti [PRO_i meglátogatni Marit]
- (49) szeretne: János szeretné meglátogatni Marit.
János_i szeretné [PRO_i meglátogatni Marit]
- (50) szándékozik: János szándékozott meglátogatni Marit.
János_i szándékozott [PRO_i meglátogatni Marit]

- (51) tanul: János tanult úszni gyerekkorában.
János_i tanult [PRO_i úszni gyerekkorában]
- (52) tartozik: János tartozik beszámolni a költségvetéssel.
János_i tartozik [PRO_i beszámolni a költségvetéssel]
- (53) tervez: János tervezte meglátogatni Marit.
János_i tervezte [PRO_i meglátogatni Marit]
- (54) tetszik: Nem tetszik meglátogatni Marit?
Nem tetszik (ön)_i [PRO_i meglátogatni Marit?]
- (55) törekszik: János törekedett jóvá tenni amit csinált.
János_i törekedett [PRO_i jóvá tenni amit csinált]
- (56) tud: János tudott úszni már gyerekkorában is.
János_i tudott [PRO_i úszni már gyerekkorában is]
- (57) un: János unja hallgatni Marit.
János_i unja [PRO_i hallgatni Marit]
- (58) utál: János utálja meglátogatni Marit.
János_i utálja [PRO_i meglátogatni Marit]
- (59) vágyik: János utazgatni vágyik.
János_i vágyik [PRO_i utazgatni] – a *vágyik* is hangsúlykerülő ige.
- (60) vél: János hasonlóságot vél felfedezni a gyerekekben.
János_i vél [PRO_i felfedezni hasonlóságot a gyerekekben] – a *hasonlóságot* a *felfedezni* ige tárgya a mélyszerkezetben, onnan van kimozgatva.
- (61) vonakodik: János vonakodik meglátogatni Marit.
János_i vonakodik [PRO_i meglátogatni Marit]

3.1.2. A tárgyi kontroll

A tárgyi kontroll esetében a főmondati predikátumnak három argumentuma van: egy nominatívuszi alany, egy tárgy és egy infinitívuszi beágyazott tagmondat. A beágyazott mondat alanya – az alanyi kontroll szerkezetnél látottakkal ellentétben – itt különbözik a főmondati alanytól, és a főmondatban megjelenő tárggyal van koindexálva. Nézzük részletesen a következő példát. A *hívta* ige egyik argumentuma az alanya, *János*, a másik a tárgy, *a fiát*, és a harmadik az infinitívuszi tagmondat, *focizni*. A *hívta* kioszt egy ágensi

thematikus szerepet *János*-nak. A *focizni* ige viszont az ágensi szerepet nem *János*-nak osztja ki, hiszen nem *János* focizik³.

- (62)a. János hívta a fiát focizni.
b. János hívta a fiát_i [_{CP} [_{IP} PRO_i focizni]]

Itt is ellenőrizhetjük a szerkezetet a véges mondattá alakítással:

- (63) János hívta a fiát, hogy (ő) focizzon.

Érezzük, hogy János fia és a beágyazott mondat alanya ugyanarra a személyre referál, a főmondat és a beágyazott mondat alanya ennél fogva különböző.

Ki lehet próbálni az alanyi idióma tesztet is, de nem szerencsés a *hív* igével, mert az élő tárgyat kíván, ezért használom a *lát* igét:

- (64) *János látta a szöveget kibújni a zsákból.
*János látta a szöveget_i [_{CP} [_{IP} PRO_i kibújni a zsákból]]

Megint azt az eredményt kapjuk, hogy az idióma alanya a főmondatban van, míg a többi konstituens a beágyazott tagmondatban, így elveszítjük az idiomatikus olvasatot.

A magyar nyelvben a *lát*ni és a *hall*ani igék viselkedése eltér a többi kontroll ige viselkedésétől. Más lesz a jelentésük, ha kontroll szerkezetben vannak, vagy ha véges tagmondat az argumentumuk (É.Kiss 2002):

- (65) Láttam a napot felkelni.
(66) Láttam a napot, amint felkel.

A (65)-ös mondatnak lehet az is az értelmezése, hogy a falon megjelenő árnyékokból is juthatok arra a következtetésre, hogy a nap felkelt. (66)-osnál viszont ténylegesen látnom kell a napot. Ugyanez a helyzet a *hall*ani igével is. Ezek alapján azt feltételezem, hogy a (20)-as

³ Lehet a mondatot úgy is értelmezni, hogy *János* és a fia együtt fociznak, de most ebben az elemzésben tekintsünk el ettől az olvasattól. Ha mindketten fociznának, akkor egyszerre lenne koreferens a PRO *János*-sal és a *fiát*-tal, és így ábrázoljuk: János_i hívta a fiát_j [_{CP} [_{IP} PRO_{i,j} focizni]].

konstrukcióba beillesztve az alanyi idiómát, nem kapunk idiomatikus olvasatot, a (21)-es szerkezetnél viszont igen:

(67) *Láttam a szöget kibújni a zsákból.

(68) Láttam, hogy a szög kibújik a zsákból.

Kálmán *et al.* (1989) cikkében a következő tárgyi kontrollal járó igéket találtam:

(69) elküld: János elküldte Marit meglátogatni Pétert.

János elküldte [Marit]_i [PRO_i meglátogatni Pétert]

(70) hall: János hallotta Marit hazaérni.

János hallotta [Marit]_i [PRO_i hazaérni]

(71) hív: János hívta a fiát leckét írni.

János hívta [a fiát]_i [PRO_i leckét írni]

(72) küld: János küldött egy fiút segíteni.

János küldött [egy fiút]_i [PRO_i segíteni]

(73) lát: János látta Marit hazaérni.

János látta [Marit]_i [PRO_i hazaérni]

(74) tanít: János tanította a fiát úszni.

János tanította [a fiát]_i [PRO_i úszni]

(75) visz: János vitte a fiát focizni.

János vitte [a fiát]_i [PRO_i focizni]

3.1.3. A datívuszi kontroll és a dativus cum infinitivo

A datívuszi kontroll szerkezetnél a főmondati predikátumnak kettő vagy három argumentuma van. Ha személytelen a predikátum (például *sikerül*), akkor két argumentuma van, ha van alanya is a predikátumnak, akkor három (például *segít*). A datívuszi kontroll esetében a datívuszi főnévi csoport koreferens a beágyazott tagmondat rejtett PRO alanyával. Amikor személytelen az ige, akkor tűnhet úgy is, hogy a datívuszi esetben lévő főnévi csoport az alany, de sem a főmondat alanya nem lehet, hiszen alany csak nominatívuszi esetet kaphat véges mondatban, sem a mellékmondat alanya nem lehet, hiszen esetjelölt (hangzó) alany

nem lehet infinitívuszi ige mellett. Ezért mondjuk azt, hogy a datívuszi főnévi csoport a főmondati predikátum argumentuma.

Ha személytelen a predikátum a főmondatban, akkor annak alanyi pozíciója nincs kitöltve se hangzó, se rejtett alannyal, vagy esetleg csak expletív (üres, referencia nélküli, helykitöltő) alannyal egyes nyelvekben⁴. Nézzük meg részletesen a (76)-os mondatok szerkezetét. A *segít* igenek van alanya, *János*, van egy datívuszi argumentuma, mint argumentum, *Marinak* és egy második argumentuma is, a beágyazott tagmondat: *felkészülni a vizsgára*. Aki felkészül a vizsgára, az Mari, tehát a *Marinak* főnévi csoport lesz koreferens a *felkészülni* ágensi tematikus szerepet kapó PRO alanyával.

- (76)a. János segített Marinak felkészülni a vizsgára.
b. [János] segített [Marinak] [felkészülni a vizsgára]
c. János segített [Marinnak]_i [_{CP} [_{IP} PRO_i felkészülni a vizsgára]]

- (77)a. János segített Marinak, hogy (ő) felkészüljön a vizsgára.
b. János segített Marinak_i, [_{CP} hogy [_{IP} (ő)_i felkészüljön a vizsgára]]

Nézzünk meg egy olyan mondatot, amelynek személytelen a főmondati predikátuma:

- (78)a. Sikerült Jánosnak felkészülni a vizsgára.
b. sikerült [Jánosnak] [felkészülni a vizsgára]
c. sikerült [Jánosnak]_i [_{CP} [_{IP} PRO_i felkészülni a vizsgára]]

A személytelen igék esetében találkozunk olyan infinitívuszi mellékmondatokkal is, amelyekben az infinitívuszi ige van személyrag is:

- (79) Sikerült a gyerekeknek jól viselkedniük a nagymamánál.

É. Kiss (2002) erre a szerkezetre azt a magyarázatot adja, hogy a datívuszi főnévi csoport itt az esetet az infinitívuszi igeen lévő személyraggal összekapcsolódó birtokviszonyjeltől kapja,

⁴ Például a német *es*, vagy az angol *it*, *there*.

így a főnévi csoport alanyként a beágyazott mondatban található. Ha nincs birtokviszonyjel, akkor főmondatban van argumentumként, és datívuszi kontrollról van szó.

(80) Sikerült [Jánosnak felkészülnie a vizsgára]

Találkozhatunk olyan főmondati predikátumokkal is, amelyeknek egy argumentuma van, és az infinitívuszi mellékmondatban birtokos toldalék nélküli az infinitívuszi ige, és ott van egy datívuszi esetben álló főnévi csoport is.

(81) Illik a gyerekeknek előre köszönni a felnőtteknek.

Az *illik* predikátumnak egy argumentuma van, egy infinitívuszi mellékmondat. Ha véges mondattá alakítjuk, akkor is azt az eredményt kapjuk, hogy *a gyerekek* főnévi csoport alanyként jelenik meg a beágyazott tagmondatban. Az alanyi idióma teszténél is olyan mondatot kapunk, amelynek megmarad az idiomatikus olvasata:

(82) Illik, hogy a gyerekek előre köszönjenek a felnőtteknek.

(83) Illik a szögnek kibújni a zsákból.

Ürögdi (2006) amellet érvel, hogy a datívuszi eset a magyar nyelvben lehet szerkezeti eset is és nem csak thematikus. A szerkezeti esetnek az a kritériuma, hogy thematikus szereptől független. A (82)-es mondatban datívuszi az ágensi és a thema szerepű argumentum is. Ugyanaz az ágensi szerep megvalósulhat nominatívuszi esettel is:

(84) A gyerekek előre köszöntek a felnőtteknek.

Abból kiindulva, hogy az *accusativus cum infinitivo*-nál megengedjük, hogy a főige esetet adjon a beágyazott alanyaknak, és hogy a datívuszi eset is lehet szerkezeti eset csakúgy, mint az *accusativus cum infinitivo*-nál a tárgyeset, hogy a főigének csak egy argumentuma van, azt a megoldást javaslom, hogy ezeknek a típusú predikátumoknak *dativus cum infinitivo* szerkezetű a beágyazott tagmondatuk.

Kálmán *et al.* (1989) tanulmányában a következő datívuszi kontrollal járó igék találhatók:

- (85) enged: János engedte Marinak elvinni az autót.
János engedte [Marinak]_i [PRO_i elvinni az autót]
- (86) fáj: Fájt Jánosnak otthagyni a fiát.
Fájt [Jánosnak]_i [PRO_i otthagyni a fiát]
- (87) hagyta: János hagyta Marinak elvinni az autót.
János hagyta [Marinak]_i [PRO_i elvinni az autót]
- (88) segít: János segít a fiának leckét írni.
János segít [a fiának]_i [PRO_i leckét írni]

És *dativus cum infinitivo*-val:

- (89) derogál: Derogált Jánosnak meglátogatni Marit.
Derogált [Jánosnak meglátogatni Marit]
Derogált a szögnek kibújni a zsákból.
- (90) jólesik: Jólesik Jánosnak kirándulni a hegyekben.
- (91) kell: Jánosnak meg kell látogatni Marit.
- (92) kéne: Jánosnak meg kéne látogatni Marit.
- (93) sikerül: Jánosnak sikerült meglátogatnia Marit.

3.1.4. Az ablatívuszi kontroll

Ablatívuszi kontroll olyan esetekben fordul elő, amikor a főmondati személytelen predikátumnak két argumentuma van, egy ablatívuszi esetben lévő főnévi csoport, valamint egy infinitívuszi mellékmondat.

- (94) a. Nem illendő a férfiaktól egy hölgynek ilyet mondani.
b. nem illendő a férfiaktól_i [_{CP} [_{IP} PRO_i egy hölgynek ilyet mondani]]

3.1.5. Az általános értelmű PRO

Az általános értelmű PRO_{arb} esetében mindig nem kötelező kontroll van a mondatban, a legtöbb esetben nincs is olyan elem a mondatban, ami kontrollálhatná a PRO_{arb}-ot.

(95) Butaság [_{CP} [_{IP} PRO_{arb} illet mondani]]

A (95)-ös mondatban látható tetszőleges referenciájú üres elemre akkor találunk példát, amikor egy predikátumnak nem jelenik meg az a vonzata, amelyikkel koreferens a beágyazott mondat PRO alanya. Ez a (95) és (96) mondatok összehasonlításában látszik. Természetesen, amikor általános törvényszerűségről van szó, ami mindenkire vonatkozik, akkor is PRO_{arb} alanyt találunk, mint a (97)-es mondatban.

(96) Butaság volt Jánostól_i [_{CP} [_{IP} PRO_i illet mondani]]

(97) Törvényellenes [_{CP} [_{IP} PRO_{arb} zászlót égetni]]

(98) A hazafiassághoz tartozott [_{CP} [_{IP} PRO_{arb} becsülni a színészetet]]

(98) alatti mondat egy sajtóból vett példa. A *tartozik* ige is abba a kategóriába tartozik (mint nagyon sok másik ige is), amelynek többféle vonzatkerete van, mert alkothatunk vele olyan mondatot is, amelyben alanyi kontroll található. Persze így két különböző ígéről beszélhetünk.

(99) János_i tartozott [_{CP} [_{IP} PRO_i beszámolni az élményeiről]]

3.2. Emelő szerkezet

Az infinitívuszi ígét vonzó predikátumok második fő típusa az emelő szerkezet. Ez másképp működik, mint a kontroll szerkezet. A főigének nincs alanya, és tematikus szerepet sem oszt ki az alanyi pozícióba. Egy argumentuma van csak, a beágyazott infinitívuszi tagmondat. A beágyazott tagmondatnak van alanya, és a beágyazott ige kioszt neki tematikus szerepet. Viszont mivel infinitívuszi alakban van, nincs rajta időjel, nominatívuszi esetet nem tud adni az alanyának. A főmondat alanyi pozíciója nincs kitöltve, ezért a beágyazott alany problémájának (hogy nem tud esetet kapni) megoldásaképpen, történik az esetvezérelt NP-mozgatás (=A-mozgatás): azért mozgatjuk fel a beágyazott alanyt, ahogy (100c)-ben jelöltem, mert a főmondatban van az időjeles ige, amelytől megkaphatja az esetet. A tematikus szerepet viszont így is a beágyazott ígétől kapja, mert a tematikus szerepek kiosztása a mozgatás előtt megtörténik. Az esetadás viszont csak a mozgatás után. A t_i azt jelöli, hogy a kimozgatott elem nyomot (trace) hagy.

- (100) a. János szokott zongorázni.
b. szokott [János zongorázni]
c. János_i szokott [_{IP} t_i zongorázni]

(101) Az szokott lenni, hogy János sokat zongorázik.

A (101)-es mondatban láthatjuk a véges mondattá alakítás eredményét, amiből látszik, hogy az alany valóban a beágyazott mondat része. (102) alatt látható, hogy az alanyi idioma teszt predikciójának megfelelően megkapjuk az idiomatikus olvasatot is, hiszen az elmélet azt mondja, hogy egy tagmondatból kell származnia az idioma összes összetevőjének. Mivel az alany a beágyazott tagmondatból van kimozgatva, ezért a feltétel teljesül.

(102) A szög ki szokott bújni a zsákból.

Most már látjuk a különbséget az (1a) és (1b) mondatok között.

- (1) a. A diákok kezdtek késve érkezni az órákra.
b. A diákok szeretnek késve érkezni az órákra.

Míg az (1a) mondat emelő szerkezet, (1b) esetében alanyi kontroll szerkezetet látunk. Ha az (1a) mondatot véges mondattá alakítjuk, látszik, hogy az alany a második tagmondatba tartozik, még akkor is, ha maga a mondat grammatikailag nem elfogadható:

(103) Az kezd lenni, hogy a diákok késve érkeznek az órákra.

(1b) mondat véges mondattá alakításánál jólformált mondatot kapunk, és látszik az is, hogy valóban két alanya van a mondatnak:

(104) A diákok szeretik, ha (ők) késve érkeznek az órákra.

A következő emelő igéket találtam Kálmán *et al* (1989) igelistájában:

- (105) elkezd: János elkezdett minden nap rátelefonálni Marira
elkezdett [János rátelefonálni Marira minden nap]

- János_i elkezdett [minden nap t_i rátelefonálni Marira]
- (106) fog: János takarítani fog délután.
fog [János takarítani délután]
János_i takarítani_j fog [t_i t_j délután]
- (107) kezd: János kezd ideges lenni.
kezd [János ideges lenni]
János_i kezd [t_i ideges lenni]
- (108) látszik: Az eredmények javulni látszanak.
látszanak [az eredmények javulni]
Az eredmények_i javulni_j látszanak [t_i t_j]
- (109) szokott: János szokott verseket olvasni.
szokott [János verseket olvasni]
János_i szokott [t_i verseket olvasni]
- (110) talál: Ha János meg talál kérdezni, mondd neki, hogy elutaztam.
egyszerűsítve: talál [János meg-kérdezni]
János_i meg_j talál [t_i t_j-kérdezni]
- (111) van/volt : A kocka el van vetve.
van [a kocka elvetve] – a van/volt inkább főnévi és melléknévi
predikátumokban jelenik meg, de ez a példamondat is emeléssel jár, csak nem
infinitívuszi a mellékmondat.

3.3. Accusativus cum infinitivo – különleges esetadás

A harmadik fő típus az *accusativus cum infinitivo*. A hagyományos terminológiában ezzel a latin névvel találkozunk, az angolban elterjedtebb az ECM (Exceptional Case Marking) terminus használata.

A különleges esetadás kicsit hasonlít a tárgyi kontrollra, mégpedig abban, hogy itt is különböző az alanya a két tagmondatnak. A főmondati predikátumnak viszont ebben az esetben kevesebb, csak két argumentuma van, az alany és egy infinitívuszi tagmondat. A szerkezet különlegessége az, hogy a beágyazott mondat alanya nem nominatívuszi, hanem tárgyesetben (akkuzatívuszi) van. Alanyesetben nem is lehetne, hiszen időjel nélküli igétől nem kaphatna ilyen esetet. Tárgyesetét a főigétől kapja, és hogy ez megtörténhessen, a beágyazott mondat CP-je törlődik.

- (112) a. János hagyta Marit színházba menni.
 b. János hagyta [_{IP} Marit színházba menni]
 (113) János hagyta, hogy Mari színházba menjen.

A véges mondattá alakításból látszik, hogy a második alany valóban a második tagmondat része. Az alanyi idióma teszténél is van idiomatikus olvasat:

- (114) János hagyta a szöveget kibújni a zsákból.

Az *accusativus cum infinitivo* bemutatása után már látszik a különbség a (2a) és (2b) mondatok között is.

- (2) a. János elküldte a fiát focizni.
 b. János engedte a fiát focizni.

A (2a) mondat tárgyi kontrollos szerkezet, hiszen az *elküldte* igének három argumentuma van: valaki elküld valakit valamit csinálni. A beágyazott mondatban tehát van egy PRO rejtett alany, amely koreferens a főmondat tárgyával. (2b)-ben pedig különleges esetadás történik, mert az *enged* igének csak két argumentuma van: valaki enged valamit.

- (115) János elküldte a fiát_i [_{CP} [_{IP} PRO_i focizni]]
 (116) János engedte [_{IP} a fiát focizni]

Meg kell jegyezni, hogy a két különleges esetadó igének, amelyeket ide csoportosítottam, van egy-egy olyan datívuszi kontroll szerkezettel működő változata, amelyben a főige nem személytelen hanem a beágyazott tagmondat alanyától eltérő a főmondat alanya:

- (117) a. János engedte Marinak befejezni a mondandóját.
 b. János engedte Marinak_i [_{CP} [_{IP} PRO_i befejezni a mondandóját]]
 (118) a. János hagyta Marinak befejezni a mondandóját.
 b. János hagyta Marinak_i [_{CP} [_{IP} PRO_i befejezni a mondandóját]]

Ezek szerint az *enged* és a *hagy* ige a mentális lexikonban két különböző vonzatkerettel rendelkezik:

$\text{enged}_1 [_ \text{NP}^{\text{DAT}} \text{S}^{-\text{fin}}], \text{enged}_2 [_ \text{S}^{-\text{fin}}]$

$\text{hagy}_1 [_ \text{NP}^{\text{DAT}} \text{S}^{-\text{fin}}], \text{hagy}_2 [_ \text{S}^{-\text{fin}}]$

4. Melléknévi és főnévi predikátumok

Az elemzett igeik mellett más predikátumtípusok is vonzhatnak infinitívuszi igeiket. Ilyenek a melléknévi és főnévi predikátumok is. A melléknévi predikátumok egy melléknévből és a létige releváns alakjából állnak. A főnévi predikátumok pedig egy főnévből és a létige releváns alakjából állnak. A fent bemutatott kategóriák közül viszont csak az alanyi, a datívuszi és az ablatívuszi kontroll szerkezetekre, az általános értelmű PRO-ra, és a feltételezett *dativus cum infinitivo*-ra találtam példát, a tárgyi kontrollra, emelő szerkezetre és az *accusativus cum infinitivo*-ra nem.

Melléknévi predikátum alanyi kontroll szerkezettel:

(119) János képes volt meglátogatni Marit.

(120) János_i képes volt [_{CP} [_{IP} PRO_i meglátogatni Marit]]

A Kálmán *et al.* tanulmányban a következő alanyi kontrollal járó melléknévi predikátumokat találtam:

(121) hajlandó+volt: János hajlandó volt meglátogatni Marit.

János_i hajlandó volt [PRO_i meglátogatni Marit]

(122) hülye+lesz: János hülye lesz meglátogatni Marit.

János_i hülye lesz [PRO_i meglátogatni Marit]

(123) kénytelen+volt: János kénytelen volt meglátogatni Marit.

János_i kénytelen volt [PRO_i meglátogatni Marit]

(124) képes+volt: János képes volt meglátogatni Marit.

János_i képes volt [PRO_i meglátogatni Marit]

(125) kész+van: János kész volt meglátogatni Marit.

János_i kész volt [PRO_i meglátogatni Marit]

- (126) köteles+van: János köteles volt meglátogatni Marit.
János_i köteles volt [PRO_i meglátogatni Marit]

Melléknévi és főnévi predikátumok *dativus cum infinitivo* szerkezettel:

Azért nem datívuszi kontroll, mert a *tilos* predikátumnak egy argumentuma van: valami tilos.

- (127) Tilos [a szögnek kibújni a zsákból]
(128) Tilos [a gyerekeknek a mélyvízben egyedül úszni]
(129) Tilos, hogy a gyerekek a mélyvízben egyedül ússzanak.

Kálmán *et al.* (1989) tanulmányában található ideillő predikátumok:

- (130) ideje+van: Ideje volt Jánosnak föladni a játékkal.
Ideje volt a szögnek kibújni a zsákból.
(131) illik: Nem illik a férfiaknak előre menni.
Nem illik a szögnek kibújni a zsákból.
(132) kár+van: Kár volt Jánosnak meglátogatni Marit.
Kár volt a szögnek kibújni a zsákból.
(133) lehet: A gyerekeknek lehetett focizni.
A szögnek ki lehetett bújni a zsákból.
(134) muszáj+van: Muszáj volt Jánosnak elutazni.
Muszáj volt a szögnek kibújni a zsákból.
(135) szabad+van: Jánosnak szabad focizni.
A szögnek ki szabad bújni a zsákból.
(136) szokás: Szokás a fiúknak meglocsolni a lányokat Húsvétkor.
Szokás a szögnek kibújni a zsákból.
(137) szükséges+van: Szükséges a diákoknak készülni a vizsgára.
Szükséges volt a szögnek kibújni a zsákból.
(138) tilos+van: Tilos volt Jánosnak meglátogatni Marit.
Tilos volt a szögnek kibújni a zsákból.

Melléknévi predikátum datívuszi kontroll szerkezettel:

- (139) Jó volt [Jánosnak] [elutazni a tengerhez]
(140) Jó volt [Jánosnak elutaznia a tengerhez]

(141) *Jó volt [a szögnek] [kibújni a zsákból]

Itt megint különbséget kell tenni két típus között, amelyeket az (138)-as és (139)-es mondatnál látunk. Ahogy már a 3.1.3. pontnál elemeztük, más a szerkezete azoknak az infinitívuszi tagmondatoknak, melyeknél az igeen megjelenik a birtokviszony jel.

- (142) a. Jánosnak jó volt elutazni.
b. jó volt Jánosnak_i [[PRO_i elutazni]]
- (143) a. Jánosnak jó volt elutaznia.
b. jó volt [Jánosnak_i elutaznia]
c. Jánosnak_i jó volt [t_i elutaznia]

Melléknévi predikátum ablatívuszi kontroll szerkezettel:

- (144) Nem volt szép Jánostól ezt mondani.
(145) Senkitől sem illendő ilyet mondani.
(146) Nem illendő [[PRO_{arb} ilyet mondani]
(147) Ideje volt Jánostól meglátogatni a nagymamát.

Ahogy a (147) és (148)-as példamondatokból láthatjuk, itt is található olyan variáció, amelyben PRO_{arb} szerepel, ha nincs kontrolláló antecedens a főmondatban.

Melléknévi predikátum rejtett általános alannyal:

- (148) Lehetetlen mindig pontosnak lenni.
(149) lehetetlen [PRO_{arb} mindig pontosnak lenni]

5. Összefoglalás

A magyar infinitívuszi ige vonzó predikátumok csoportosításnál figyelembe vettem tehát az argumentumok számát, az esetszűrőt és a tematikus szerepek kiosztását, ellenőrzésnek pedig a véges mondat aláalkotás eredményét és az alanyi idioma tesztet használtam. Kálmán *et al.* (1989) tanulmányában felsorolt valamennyi predikátumot besoroltam a fent elemzett összesen nyolc típusba, az elemzésben a listázott predikátumokon kívül néhány saját példát is hoztam. Egy új megoldásnak ajánlottam a datívuszi kontroll mellett a *dativus cum infinitivo*-t.

Felhasznált szakirodalom:

Carnie, Andrew. 2006. *Raising, Control, and Empty Categories*. In: *Syntax. A Generative Introduction*. Oxford: Blackwell. Ch.14.

Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on Government and Binding*. The Pisa Lectures. Dordrecht: Foris Publications

Crystal, David (ed.). 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Sixth Ed. Oxford: Blackwell.

É. Kiss, Katalin. 2001. A főnévi igenév személyragozásának kérdéseiről. In Bakró-Nagy M., Bánréti Zoltán, É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Budapest: Osiris. Budapest. 42-58.

É. Kiss, Katalin. 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge: CUP.

Kálmán, C. György, Kálmán László, Nádasdy Ádám, Prószték Gábor. 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok. XVII.* 49–103.

Kenesei, István. 2000. Van-e segédige a magyarban. In Kenesei (szerk.): *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Budapest: Osiris. 157-195.

Pintér, Lilla. 2011. Obviáció a magyar nyelvben. In: *Magyar Nyelvőr* 135.1. 97-106.

Tóth, Ildikó. 2000. *Inflected Infinitives in Hungarian*. Tilburg: TILDIL Dissertation Series.

Tóth, Ildikó. 2004. Infinitival Complements of Modals in Hungarian and in German. In É. Kiss K., H. van Riemsdijk (szerk.) *Verb Clusters. A study of Hungarian, German and Dutch*. Amsterdam: John Benjamins. 417-443.

Ürögdi, Barbara. 2006. "Predicate fronting and dative case in Hungarian." In: *Acta Linguistica Hungarica* 53: 291-332.